

„С А Н Д Ж“

(Нарман Морхаджин түүк)

«Теегин герл» альманахин хойрдгч номерт Нарман Морхаджин «Сандж» гидж нерэдсн түүк (повесть) барлгддж гарч ирв. Эн түүкиг мана хальмг умшачир зөвәр соньмджтагьгар умшцах, юнъгад гихлэ, энүнэ утх-ухань — давад оньгрсн джилмүдин нег арвн джиллин турш тасрхаг тодрхагьгар зурдж үзүлдж баянэ, нег үлү онцар тер 20—30 джилмүдт мана багъчуд (бдгэ цагт мана наснла адл наста амтн), Советин йосна болн Коммунистическ партин килмджтэ доньгәр—асрлгьгар, ягъдж, ямаран хаалгьгар, орн-нутгган кергтэ үрдүд болад, өсэд-босад одчихасинь, Санджин джиргьглин хаалгьгар дэврүлдж үзүлджанэ.

Ахрар келхд, эн түүкин утхухан иим: хулхач Түмдин көвүн Сандж школд (12—13 настан) эклэд орад, сургьуль дасад, тер школан чилэгьгад, комсомолд орад, өсэд—гарнь ганзгьд күрэд, көлнь дөрэд күрэд, залу болад, школан чилэгьгад гарв. Санджла хамдан энүнэ үүрмүднэ — Баснь, Ши-

крэ күүкн, (ноолдач—цүүгач Оргьадг бас) залу наснд күрэд, нег-негнэ эврэ бийсиннь халгьгадан орцхав.

Школан чилэснэ хөөн, Сандж Булгын күүкнлэ ханьцад, өрк-бүл болцхав. Тегэд гертан баядджэгад, Сандж школин багшин курст — Элстүр одад, курсасн Дадрхнд баясн школин багшнриг сургьдг техникумд нег джилд сургьулян сурад, хавртнь гертан ирэд, намр күртл «мөнъг олдж авх сангьгар», Сандж совхозин өвснэ хадлгьнд орв.

Өвс хадлгын чилснэ хөөн, экиннь үг соньсад, седклинь тевчэд, өрк-бүлэн асрхар Сандж сургьульдан одлго, совхозд малин көдлмшт орад үлдв. Түрүлэд үкрч болдж саянэр көдлэд, дакад фермин заведуюш болдж көдлэд, совхозд үлдв. («Орн-нутгган олзта, тустагьгар, седкл-ухагьган эврәннэ кеджэсн кергтэн өгэд көдлхлэ, школин багш болсн, совхозин үкрч болсн йилгьл баянү» — гидж Сандж Ботха эмгнд келнэ).

Эн түүкиг умшад, ухалад баяхлэ, саянэр тодрхагьгар эс делгүлгдсн нег цөөкн утх-учр темдгт орх мөн. Санджин үүрмүдэс эклий. Нег-негндэн дуран өгцхэсн Сандж Шикрэ хойр ямаран учрас, юнъгад эс ханьцсн бичэч үзүлджэхш. Лавта эн хойр нег-негндэн дуртагьинь бичэч иигдж келдж амтнд медүлджанэ. «Седклэн медлцад, үүрлсн нөкднр, гаргьдж гол-ухани үндсэр эс күүнднэ гидг ик зовлнъгта юмн. Учр тиим болсар Сандж Шикрэ хойр бас нег негэн санцхав» (темдглснь — мини). Тиигхин ормд, школин хөөн Сандж шуд бийн келх күүк хаягьгад, экдэн Булгьна тускар иигдж келүлнэ. «Сан күүкн (кезэ эн хойр таньлддж одчихав? — КЦ), эрк биш занъг орул» (!). Кенэ, юн күүнэ күүкн школд эс орсн юмб? — цуг эн сурврт түүг харүгьбинь өгчэхш...

Школдан ноолдач — цүүгач Оргьадг, энүнэ «цегчнр» ямаран хаалгьгадан (школин хөөн) ордж, ямаран залус болчихасинь бас эс үзүлдж. «Күн болх багьсн, күлг болх унгьнаасн» гидг хуучн үлгүрэр улта халахлэ, Оргьадг олд кергтэ биш, андрсн, гутсанннь негн

болх баядлгта. Болв, эн тоотиг түүк үзүлджэхш.

25 минъгын коммунистнрин негнэ — Ленинградин көдлмшч Коммунистическ партин элч Сергеев Павел, Манцын кецин нутгин Манджикин болн Ик-Буурл аныгст ирдж, эклэд колхоз бүрдэгьгад, ахлачд көдлджанэ. Эн Сергеевин кеджэх, тер цагин берк күцэх кергин тускар, энүнэ бийиннь тускар бичэч, зуг ара шүргсэр, темдглснь — ик гидг алдвр. Тедү мет, совхозин директор Хар, партичейкин сеглэтр Иванов — юн улснь бас медгдхш. Санджин үр Баснь бас илар эс бичгддж.

Эн түүкд ормдан эс туссн эвдов уга үгмүд хая-хая харгьцхана. Үлгүрнэ: «...деерк худгин бахлурт(!) баясн цандгин наагьгас одад, үкрмүдинь туулцад авада ир». Сурвр: усна цандгий, аль эс гидж Цандг — күн? Санад ухалад баяхлэ, Цандг (үг) — күүнэ нерн болдж тоолгднэ, юнъгад гихлэ, көвүг (Санджиг) экнь: «...Цандгин наагьгаснэ одад, үкрмүдинь туулцад авада ир» гинэ. Дакад, «деерк худгин бахлурт»... гисн бас эвго үгмүд. Кишг уга (кишго) гихин ормд «кишвэ», «Өсрэд серхлэ, өр цаяддж оч».

(Өсрлго, аргул серхлэ, өр цаяашго баясмб?) «...Зарм үчр асн джилдэн хойр тугьл авдг болджана». Кеелтэ үкр 9 сард тугьлан омадан теэдг эс билү? Тиигхлэ, 12 сарин туршарт үкр 2 тугьл ягъдж гаргьдв? Нань чигн эв-дов уга үгмүдин тускар келдж болх юмн, болв энүнднэ чилэй.

Деер үзүлсн нег цөөкн дугудундин туск темдгүд эн түүкин чинр болн үниг мел икар багьрулджэхш.

«Сандж» гидг түүк — Нарман Морхаджин, олд умшачнр кергтэ, нег күцлт. Манагьгар болхла, бичэч эн «Сандж» гидг түүкиг цааранднэ утулад, даянэ цаг күртл бич зөвтэ — Сандж, энүнэ үүрмүдинь ямаран хаалгьгар тер цагин социализм тосхлгьгин көдлмшт орлцдж йовсинь, теднэ бийсиннь болн теднэ өөр баясн амтнэ (түүнэс онц Тавн өвгн, Сергеев, директор Хар, нань чигн) хоорндк залгьлдагьбинь бичкн зурагьгар үзүлх мөн. Иигэд бичэд «Санджиг» цааранднэ үзүлхлэ, — эннэ түүкин хойрдгч аныг болх билэ.